

Balogh Judit

Népi babonák, nyelvi kifejezések a gyerekszületésről

BEVEZETÉS

A termékenység, a születés mindig is központi eleme volt az emberi életnek, sokáig azonban csak a hiedelmek, a vallás, a másoktól hallott ismeretek befolyásolták, hogy mit képzeltek róla az emberek, hogyan értelmezték, hogyan magyarázták a szüléshez, a születéshez kapcsolódó eseményeket. Gazdagnak mondható az ezzel kapcsolatos szokás- és hiedelemkör, amit hosszú ideig befolyásoltak pogány elemek, vallási hagyományok, hitéleti ismeretek, illetve az orvostudomány fejlődése.

A segítő asszonyok, a bábák egészen a korai időktől kezdve jelen voltak a gyermekek világra jövételekor, szakszerűbb intézményhálózat azonban csak a XVIII. század vége felé, Mária Terézia (1740–1780), illetve II. József (1780–1790) uralkodása idején, az egészségügy újjászervezésének éveiben alakult ki. Ekkor már nagyobb szerepet kaptak az orvosok, sebészek is a folyamatokban, ennek ellenére még a XIX. században is nagy volt a megfelelő ismeretek hiányából adódó születéskori halálozás, a szakszerűtlen ellátás. Deáky Zita és Krász Lilla *Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI–XX. század)* című könyve szerint egészen a XX. század közepéig jelen voltak a születések idején a képzett okleveles bábákon kívül a rövid oktatás utáni engedéllyel rendelkező cédulás bábák, az úgynevezett másodrendű bábák és a teljesen képzetlen kontár- vagy parasztbábák (1). Ez utóbbiak még a XX. század elején sem tartották fontosnak a kézmosást, de gyakran tettek kacsalábat az első fűrésztövizbe. Fenntartották sok helyen a szülés körül a legrégebbi hagyományokat, és tovább éltették a középkori viszonyokat. A könyv tanúsága szerint a XIX. századtól kezdve a kiadott rendeletek következtében már megjelentek orvosi jelentések, peranyagok, bábanaplók, de korábban, a XVI–XVII. században csak orvosságos és egészségügyi tanácsadó könyvek, házi receptes gyűjtemények, néprajzi leírások befolyásolták a szüléskor kialakult szokásokat (1a).

A GYERMEKVÁLLALÁSRA VALÓ KÉPESSÉG

Már magával a termékenységgel kapcsolatban is minden korban megjelentek elképzelések, amelyek magyarázták a nők életének eseményeit. Régóta tudták, hogy a kislány „nagylánnyá”, biológiailag éretté akkor válik, amikor eléri a serdülőkort (14–15 éves kor körül), és az első vérzése megtörténik, erre nyelvi megfogalmazások is régóta utalnak: a lány

megérett, nagylány lett, felseerdült, eladósorba került.

Ekkor új viselkedési szabályok jelentek meg a nők életében, hiszen régebben úgy tartották, hogy ezzel az eseménnyel a lány szellemileg és testileg is megérett a párválasztásra, a házasságra, az asszonyi életre és egyben az anyaságra is. A rendszeresen megjelenő vérzés ugyanakkor sokáig a vérrel kapcsolatos félelmet, a vérzéssel kapcsolatos veszélyt, a lány, a nő tisztátalanságát és időleges megtisztulását is jelentette. Nagylánykorától arra nevelték, hogy ezeken a napokon távolságtartó legyen, vérével senkit se veszélyeztessen. Az esemény rendszerességét jelölték a

haviság, hósám, havi tisztulás, havi kórság, asszonybaj, asszonybetegség, női baj

kifejezések és hasonlók. A rossz közérzetre utaló megnevezések is korán kialakultak:

kórság, megjött a baja, rajta van a baja, fáj a hasa, nyűgös, rosszul van, nemszeretem napok, bekrepált, le van robbanva stb.

Vannak kifejezések, amelyek a *jön* igével kapcsolatosak (és mind a mai napig élnek a közbeszédben):

megjött, megjöttek, megjött az egészségügyim stb.

Szellemes nyelvi megfogalmazások is előfordultak az állapot kifejezésére, például:

vörös ünnepet ül, piros betűs ünnep, piros napok, piros nadrágot hord, manapság előfordul a szárnyasnapok (utalva ezzel a széles körben használatos egészségügyi betétekre) is.

Több évszázados hagyománya volt ezek alatt a napok alatt a mosakodási tilalomnak, mivel attól féltek, hogy a víz elviheti a vért. Ha mégis mosakodtak a nők, a mosdóvizet olyan helyre öntötték, ahol másnak nem okozhatott bajt. Veszélyesnek tartották ugyanis a család javaira, az ennivalóra, a nyersanyagokra, az emberekre és az állatokra is.

A fájdalmakat, a görcsöket túrni kellett, a női sors természetes következményének tartották, a főúri asszonyokon kívül nem pihenhettek se a lányok, se az asszonyok, dolgozniuk kellett ezeken a napokon is, nem panaszkodhattak, legfeljebb meleg borogatással, pálinkával enyhíthették fájdalmaikat.

Érdekes korabeli elképzelés volt, hogy a viselősöknek és a szoptató anyáknak azért nincs *hószáma*, mert

„a megbővült vér más haszonra fordíttatik a természetben” (idézet Pápai Páriztól, 1b).

Korábban ugyanis azt feltételezték, hogy az anyatej a *havi-vérrel* azonos.

A vérzés hiánya mindig is komoly gondot okozott a korabeli orvosoknak. Többféle gyógymódot igyekeztek alkalmazni rá: belső kezeléseket, sebészi beavatkozásokat, népi módszereket (például *porrá zúzott vasport, tokaji bort, gyógyfüveket, borogatásokat*). Abban is sokan hittek, hogy a férjhez menés, a házaselet előbb-utóbb megoldja a kérdést.

A NŐ LEGFONTOSABB FELADATA A GYERMEKSZÜLÉS

Egészen a kezdetektől fogva a hagyományos felfogás szerint a nő életének legfontosabb feladata, legfőbb értelme a várandósság és a szülés, egy asszony értékét a gyermekei számában mérték. A gyermekáldást az élet szükségszerű velejárójának tartották. A nő akkor lehetett csak egy közösség teljes jogú tagja, ha betöltötte biológiai szerepét, anyává vált, és minél több gyermeknek adott életet. A férj családja is akkor fogadta el a feleséget, ha megszületett az első gyermek, hiszen a család továbbélését az utódok biztosították.

Akik nem mentek férjhez, vagy akiknek nem született gyermekük, azoknak többnyire megvetés és szánalom jutott osztályrészül, a meddő házasságokat elítélték. Már lakodalomkor igyekeztek mágikus úton befolyásolni a későbbi termékenységet. Néprajzi leírások szerint például a palócoknál a menyasszony ágyába dobtak egy kisgyermeket, hogy a fiatal párnak is minél előbb szülessen saját utóda. Ha az esküvői menet kisgyermekes anyával találkozott, azt jó előjelenek gondolták. Egy másik szokás szerint a menyasszony annyi ujjára ült rá a lakodalmi asztalnál, vagy annyi kanál levest szedett, ahány gyermeket akart.

TERMÉKETLENSÉG

Míg a gyermek születését Isten áldásának tartották, a *terméketlenséget* Isten büntetésének, és elsősorban a nőket hibáztatták érte. A korabeli hiedelmek szerint azonban nem csak Isten sújthatta az asszonyt a korábbi bűnei miatt. A XVI–XVIII. századi boszorkányperek tanúsága szerint rossz szándékú, gonosz, természetfeletti erővel rendelkező asszonyok, valamint a bábák is hozhattak *rontást*, és okozhattak *meddőséget, magtalanságot*.

A népi vélekedés szerint a terméketlenség következhetett a házaspárok eltérő testi vagy lelki alkatából, testi elváltozásából, *„ha nem passzol a vériük”*, a rossz táplálkozásból, a méh nem megfelelő állapotából, sőt a sűrű házaseletből is. Olyan vélekedés is előfordult, hogy a művészetek, a tudományok művelése is kártékony hatással lehet a termékenységre, mivel a nők helye és szerepe csak a családon belül képzelhető el, és minden, ami ebből kizökkenti az asszonyt, az károsan befolyásolhatja a termékenységet. A meddőség gyógyítását többféle módon is igyekeztek megoldani. Egyrészt gyógyteákkal, fűszerekkel, főzetekkel, alkohollal, emellett jobb táplálkozást, erős italokat, életmódváltást javasoltak, például szabályozták az együttélés időpontját. Másrészt a fogamzás érdekében az asszonyok böjtöltek, misét mondtak, búcsúra jártak, fogadalmat tettek. A leírások szerint előfordultak még más módszerek is, például méhlepénnyel való termékenységaráztás, a meddő nőt friss méhlepényre ültették, vagy a fürdővizébe tettek friss méhlepényt. Esetleg méhlepényből szárított port tettek pálinkába, és azzal itatták. Párzó kutyák vesszővel történő érintésében is hittek, ezt is ajánlották. Voltak, akik bábákhoz fordultak, a bábák *kenegetést*, gyógyfűves füstölést, főzeteket alkalmaztak.

Ilyen és ehhez hasonló módokon akarták elérni a *gyermekáldást*. Ha pedig mégsem sikerült, akkor a családok máshonnan, csellel (gyereklopással) vagy külső segítséggel, például vendégapasággal, nemzótárs keresésével vagy örökbefogadással kíséreltek meg úrrá lenni a *magtalanságon*, és így igyekeztek gyermekhez jutni.

A VÁRANDÓSSÁG

Ha a nő megtermékenyült, azt természetes állapotnak, a világ rendjéhez tartozó *másállapotnak* tartották, ez megfelelt a család és a közösség elvárásainak. Az *áldott állapotban van* kifejezés Szűz Máriára utal, ami az *Üdvöz légy, Mária!* imádságban is megtalálható, és már a középkorban a keresztény kultúra részévé vált. A *terhes* asszony megváltozott testi és lelki állapotára utaló szavak, kifejezések nagyszámban elterjedtek:

áldott állapotú, állapotos, anyai örömek elé néz, babát vár, gyermeket vár, hasas, hordozós, kismama, másállapotos, pocakos, várandós, vastag, viselős.

A várandós asszonyt felelősnek tartották a születendő gyermek egészségéért, a leendő újszülött külső és belső tulajdonságaiért, ezért meg kellett felelnie a vele szemben támasztott elvárásoknak. Várandóssági tilalmak befolyásolták a mindennapjait, a család és a tágabb közösség pedig szemmel tartotta az életét, és óvta a hiedelmekben megjelenő veszélyektől. El kellett kerülnie azokat az ártalmakat, amelyek veszélyesek lehettek születendő gyermekére. A várandós nőnek óvnia kellett magát, és a hozzátartozók is védtek minden szokatlan és ijesztő jelenségtől, mert azt hitték, hogy a magzat is érzékel minden olyan dolgot, ami az anyára hat. Attól is tartottak, hogy ha az állapotos nő megijed valamitől (*megcsodálja, ráfelejtkezik, rácsudál*), akkor beteg, esetleg sérült vagy fogyatékos gyermeket fog szülni. (Ezzel később meg lehetett magyarázni minden testi és szellemi hibát, betegséget.) Ha mégis megijedt valamitől a várandós nő, azt tanácsolták neki, gondoljon erősen az áldott állapotára, és ezzel kivédheti az ártalmat. Vagy jól nézze meg és köpködjön meg azt, amitől megrémült, *mutasson fügét*; ujját azonnal dugja a szoknyája derekába.

Tiltották a kismamát minden olyan látványtól és élménytől, amely rossz hatással lehet a lelkiállapotára. Attól félték, hogy ez nyomot hagyhat a születendő gyermekben. Óvták attól, hogy beteg embereket látogasson, torz állatokkal találkozzon, kivégzésre vagy temetésre menjen. Nem rúghatott kutyába, macskába, nehogy szőrös vagy fejletlen gyermeket hozzon a világra. Az ilyen *aggott, aszoványos* gyerektől elsősorban Erdélyben és környékén féltették az asszonyokat. Egész Európában rendellenességnek tartották az újszülött testén lévő *anyajegyet* (*jegy, jel, billig, anyafolt*). Ezt azzal magyarázták, hogy az állapotos nőre valamikor ráeshetett egy gyümölcs, vagy megdobhatták vele, és az anyajegy erre a gyümölcsre hasonlít.

A várandós nő étkezésével kapcsolatban is előfordultak megszorítások, bár ezek nem voltak mindenhol egységesek, sokszor ellentétes értelmű tiltásokkal és magyarázatokkal is lehet találkozni. Több helyen gondolták úgy, hogy ne fogyasszon a másállapotos sok hagymás ételt, borsót, babot, nehogy kiütéses, ótvaros legyen a gyereke. Ne egyen összesenótt, *kettes* gyümölcsöt, mert akkor *kettes* gyereke lesz, azaz ikreket szül. Ne igyon csorba pohárból, nehogy ferde szájú legyen a gyereke. Ha sokat mos haját, „*folyós fülű*” lehet a baba. Ne üljön terítetlen asztalhoz, mert akkor kopasz gyermeket szülhet. Az egész országban ismert tilalom volt, hogy két sulykolófát se vigyen magával egyszerre. Nem savanyíthatott például uborkát, káposztát, paprikát, mert ezt tisztátalan tevékenységnek tartották. Állítólag egész Európában ismert hiedelem volt, hogy a várandós nő nem bújhat át semmilyen kötél (például szárítókötél) vagy korlát alatt, varrótűt nem tűzhet az ingébe, mert akkor a gyerekének a nyakára fog tekeredni a köldökszinór, vagy esetleg keresztbe fordul a születéskor.

Fontos szabály volt, hogy az állapotosság alatt is istenfélő életet éljenek az asszonyok, imádkozzanak, tartsák be a böjtöt (volt azonban olyan is – például rosszulletés esetén –, amikor nem vonatkoztak rájuk a böjtölési szabályok), rendszeresen gyónják meg bűneiket, és kérik a szentek közbenjárását ahhoz, hogy egészséges gyermeket hozzanak a világra.

A SZÜLETENDŐ GYERMEK NEME

Többféle jeltől akarták megjöszni a gyermek nemét. A családok többnyire fiúgyermekre vágytak elsőszülöttként, a fiúkat értékesebbnek tartották a lányoknál. A *gyerek* szó elsősorban fiúgyermeket jelentett a magyarországi nyelvhasználatban. Hiszen a fiú volt a biztosítéka a családi folytonosságnak, ő örökölhette meg a család vagyonát, biztosította a név fennmaradását. A lányt *kihazásították*, így ő csak elvitt a családi vagyonból.

Már a lakodalom idején előfordult, hogy a menyasszonynak kisfiút ültettek az ölébe, hogy ezzel is befolyásolják az első gyermek nemét. Volt, ahol abban is hittek, hogy ha a nászéjszakán a férfi valamelyik ruhadarabját az ágyba teszi, vagy valamilyen szerszámját az ágy alá, akkor fiúgyermek fog foganni. Ha az együttlét alatt az asszony a bal oldalára fordult (esetleg szorongatta a párna csücskét), fiúra számíthatott; ha nyitva fejeztette a száját, lányra lehetett. A Dunántúlon feljegyezték, hogy a szülő nő méhlepényét körtefa vagy almafa alá ásták el, azt gondolván, ezzel befolyásolhatják, hogy a következő gyermek fiú lesz-e vagy lány.

A leendő gyermek nemére az állapotos asszony alakjából is igyekeztek következtetni. Volt például, ahol a hegyes, csúcsos, előreugró hasból fiúra, a széles, kerek csípőből lányra gondoltak („a kislány inkább a *farban van*”), de akadt olyan hely is, ahol ellenkezően vélekedtek erről. Ha a leendő anya lába bedagadt, májfoltjai lettek, édes ételeket kívánt, lányra gyanakodtak, ha sokat volt rosszul, savanyú ételekre vágyott, fiúra számítottak.

KÍVÁNÓSSÁG

Fontosnak tartották, hogy amit a várandós nő *megkíván* (*kívánós*), azt meg is kell kapnia, nehogy elveszítse a gyermekét vagy megbetegedjen, esetleg meg is haljon. A néphit szerint a megkívánt ételre a magzatnak volt szüksége, ezért ezt mindig ki kell elégíteni a gyermek érdekében. Emiatt szokás volt a másállapotost étellel, itallal, gyümölccsel kínálni. (Azt sem tekintették bűnnek, ha a kismama lopás útján jutott hozzá a megkívánt ennivalóhoz. A néphit szerint például, ha a várandós nő *hajas kukoricát* lop, szép dús haja lesz a gyermeknek.) Több helyen is olvasni azon hiedelemmonda változatait, amely szerint egyszer egy szőlőt őrző csősz hátulról rálőtt egy állapotos asszonyra, mivel nem látta, hogy az gyermeket vár.

A halálos lövést követően felboncolták a tetemet, és a megkí-vánt gyümölcsöt a magzat száján találták meg.

MUNKAVÉGZÉS

A vidéki és a munkáscsaládokban állapotosságuk idején az asszonyok ugyanúgy dolgoztak, mint korábban. El kellett látniuk a rájuk bízott feladatokat a családi munkamegosztásban. A tapasztalatok alapján azonban tudták, hogy a nehéz munka és az emelgetés vetélést okozhat, így ennek elkerülésére fürdőkkel, füstöléssel kísérleteztek, illetve a derekuk köré fonalat kötöttek. Munka alóli mentességet csak az az asszony kaphatott, aki már többször is elveszítette a magzatát.

Csak a felsőbb rétegek, az úriasszonyok részesülhettek kíméletben áldott állapotukban. De az óvó-védő szabályokat mindannyiuknak be kellett tartani, nehogy a megszületendő gyermek külsőleg vagy belsőleg károsodjon a születés előtt.

A középkortól a bűnösnek ítélt várandós nőknek különleges elbánás is járt a börtönökben, fogdáknak. Kivégezni, megkínozni, esküre kötelezni nem lehetett őket, amíg a gyermeküket meg nem szülték, és fel nem épültek a gyermekágyból.

AZ ÁLLAPOTOSSÁG ELTITKOLÁSA

Mindig is bűnnek számított. A gyermekgyilkosságokat és a terhesség megszakítását, a *magzatelhajtást* (gyerekvesztést, *angyalcsinálást*, *eltétetést*, azt, hogy *elhajtották*, *elcsinálták*, *elsikkasztották* a gyereket) a középkortól tiltották, a bábákat kötelezték a kisbabát várók nyilvántartására. Babonáságból azonban a fiatal nők (még a házasszonyok is), ameddig csak lehetett, titkolták a *másállapotukat*. Még a családban is halasztgatták a bejelentését, és csak óvatossággal utaltak a megváltozott állapotukra. Sokáig azonban nem titkolhatták el (voltak, akik féltek is ezt tenni, mert a hiedelem szerint ilyenkor a gyermek néma lehet, vagy csak nehezen tanul meg beszélni), hiszen a szomszédok és a rokonságban élő nők árgus szemekkel figyelték őket. Sok szoknyával, a has lekötésével csak ideig-óráig tudták megtévesztetni a fürkésző szemeket, a várandósság előbb-utóbb a környezet számára is kiderült.

NEM KÍVÁNT TERHESSÉG

Azok a nők, akik nem akartak gyermeket, mágikus módszerekhez is folyamodtak, hogy elkerüljék a fogamzást. Például annyi csomót kötöttek az alsósoknyájuk madzagjára, ahány évig nem akartak gyereket. A lakodalomhoz kötődő szokások közül a meddőség jelképe gyakran volt a lezárt lakat.

Ha a nő mégiscsak teherbe esett, és a gyermeket nem akarta megszülni, a születésszabályozás egyik módja a *magzatelhaj-*

tás volt. Ha a gyermek mégis megszületett, igyekeztek megszabadulni tőle, akár még gyermekgyilkossággal is (halálra éhezttették, dunnával megfullasztották, kitették a fagyba stb.). A már több gyermeket is szült fiatalasszonyok használtak kevésbé veszélyes módszereket, megerőltették magukat, nehezgettek, leugráltak a padlásról. Gőzöléssel, füstöléssel, forró fürdőkkel, növényi főzetekkel is igyekeztek megszabadulni terhességüktől. Nyomogatták, masszírozták a hasukat (*eldörgölés*), vagy tartósan elszorították. A legveszélyesebb az volt, amikor valamilyen szűrőeszközzel (lúdtollal, kötőtűvel, száraz gyökérrel) igyekeztek megszabadulni az állapotuktól. Bábákhoz, tapasztalt, „tudós” öregasszonyokhoz fordultak, könyörögtek, öngyilkossággal fenyegetőztek, amíg el nem végezték rajtuk a törvénytelen műtétet, ami gyakran az életükbe került vagy megnyomorította őket.

Az *angyalcsinálást*, *gyerekelvesztést* a törvény keményen büntette. Ha kiderült, az anyát és a beavatkozást végzőt is elítélték, börtönnel büntették. Egész életükben szenvedhettek a lelkiismeret-furdalástól is, rettegtek a beígért túlvilági büntetéstől, a hiedelmektől (például a másvilágon kell megszülni a gyereket, meg kell majd enni az elpusztított magzatot, tüzes bokorban, kádban kell ülni, kígyók fogják a nő mellét szívni).

A SZÜLÉS FOLYAMATA

A szülés, a születés egészen a múlt század elejéig nagyon veszélyes esemény volt, sokszor az anya, a gyermek halálát is okozhatta, ezért hiedelmek, mágikus elemek kísérték. A szülési fájdalmakat az emberek kezdettől fogva természetesen tartották, a keresztény vallásban Isten büntetésének, az eredendő bűn következményének vélték. Már Mózes első könyvében is ez szerepel: „*Az asszonynak monda: Felette igen megsokasítom viselősséged fájdalmait, fájdalommal szülsz magzatokat*” (2). Volt olyan település, ahol a könnyű szülés érdekében nem volt szabad szűk nyakú üvegbe inni, vagy a küszöbre kellett ülni, de a néphit szerint különféle amulettek is segíthettek.

A születés helye mindig is fontos szerepet játszott az ember közösséghez tartozásának kialakulásában, az önazonosság fejlődésében, így több kifejezés is utal rá:

szülőföld, szülőhaza, szülőfalu, szülőváros.

Régen a szülés (egészen a kórházi szülések elterjedéséig) közösségi esemény volt, a család, a rokonság, elsősorban a nőrokonok közreműködésével, segítségével történt. Ha a házban, külön szobában, konyhában vagy külön épületben, helyiségben született gyermek, a nőrokonok és a bába (egy ügyesebb, tapasztaltabb, „gyógyítással” is foglalkozó asszony) segítettek a szülő nőnek. A férj csak kivételes esetben lehetett jelen a szülés során, elsősorban akkor, ha testi erejére volt szükség a gyermek világrajövetelkor.

A *bába* szó 'szülésznő' jelentésben szláv eredetű jövevényszó, és már régen él a nyelvünkben, a *Történeti etimológiai szótár* szerint 1395 körül jelent meg először a *Besztercei Szójegyzék*ben. Használták a vénasszony, nagyanya, boszorkány megjelölésére, ez utóbbi előzménye lehet a „boszorkány bába” szókapcsolat (vö. a népmesékben szereplő „vasorrú bába” kifejezéssel). A *bába* szó és az általa jelölt személy megítélése többféle lehetett: amellet, hogy jóra való, segítőkész, a szülések levezetésében részt vevő fontos, megbecsült asszonynak, tapasztalt öregasszonynak tartották, a boszorkányperek idején sokszor ártó szándékkal, boszorkánysággal vádolták meg és ítélték el őket.

Magányos szülésre is volt példa, hiszen az asszonyok még az utolsó pillanatig, „mindenórán” is dolgoztak, különösen vidéken. Kimentek a földekre, és ha ott kezdődött meg a vajadás, sokszor haza sem értek időben, gyermeküket egyedül hozták a világra.

A szülés lefolyását sokszor mágikus tárgyak is segíthették. Már az első fájások megjelenésekor a megfelelő helyre kellett tenni őket, és a nők hittek varázslatos erejükben. Használtak varázserővel bíró öveket, köveket, aranyat, kígyóbőrt, növényi főzeteket, szentképeket, imakönyvet, fokhagymát, tömjént, esetleg felvették a férj ingét stb. Sokszor varázsigét mormoltak vagy írtak, és helyeztek a nő hasára, övére. Néha be is vették a varázsigét tartalmazó cédulát, és hittek segítő erejében. A varázsigés cédulákkal a szülő nő a fájdalmat képletesen megette, és így meg is semmisíthette. A szülésen részt vevők közös imádságban kérték Isten és a szentek segítségét a szülés sikeres lefolyásához.

A fájások jelentkezésekor a szülő nő öltözetén lazítottak, sokszor rosszabb, piszkos, később eldobható ruhába öltöztették, haját kibontották, hajtűit kiszedték. Sokszor még a fiókokat, zárat is kinyitották. A néphit szerint semmi nem maradhatott a nőn bekötve, nehogy akadályozza a gyermek megszületését.

A gyermek helyes fekvését kenéssel, gyúrással igyekeztek elősegíteni, vajjal, zsírral, olajjal gyúrták a szülő nőt. Alulról és felülről tisztítószerrel használatával, gőzöléssel, meleg fedővel, borogatással is akartak könnyíteni a helyzetén. A tisztító eljárások között érvágást is alkalmaztak, hogy a szülést megkönnyítsék (a korabeli orvoslás az érvágással az emberi nedvek megbomlott egyensúlyának visszaállítására, a káros nedvek lecsapolására törekedett). A fájások enyhítésére könnyen emészthető, jól megfőzött ételeket, könnyű italokat, forrásvizet, gyógyteákat javasoltak. Falun a bábák a fájdalom csökkentésére sokszor alkohollal itatták az asszonyokat. Az is előfordult, hogy a bába külső beavatkozással kísérelte meg siettetni a szülés lefolyását.

A szülő nők különféle testhelyzetekben hozták világra gyermeküket. Sokáig ülve, állva, ajtófélfához, falhoz támaszkodva, guggolva, térdeplő helyzetben vagy akár ágyban, földön fekvő is zajlottak szülések. Korábban a *szülőszék*, *vajúdoszék*, kisszék használata is előfordult az ágyban szülés mellett.

A szülés megindulását az idők során többféleképpen magyarázták. Sokáig azt gondolták, hogy a szülés kezdetekor a kifejlődött gyermek tevékeny szerepet játszik, „kopogtat”, különleges mozgásokat végez az anya testében. A nehéz, sokszor végzetesen végződő szülésekért korábban a tudatlan, ügyetlen bábákat és az asszonyokat is felelősnek tartották. Elhúzódozó szülésakor az anya ugráltatásával, rázogatóásával, rángatásával, a has szorongatásával próbálták segíteni a gyermek világrajövetelét.

AZ ÚJSZÜLÖTT

Jelentőséget tulajdonítottak annak, hogyan zajlott le a szülés. Ha a köldökszinór a gyermek nyakára volt tekeredve, az rosszat jelentett. Ha a magzatburokban született meg az újszülött, az szerencsét jelzett (erről tanúskodik a *burokban született* szólásunk is). A foggal született gyermekről azt gondolták, *táltos* lesz vagy *garabonciás*, vagyis természetfeletti erővel fog rendelkezni. A hetediknek született gyermeket rendkívüli képességűnek hitték. Az újszülöttet sok helyen a földre tették, hogy erős és egészséges legyen. Az asztal alá is szokás volt rakni, hogy szerény és béketűrő ember legyen. Vagy éppen az ágy alá, hogy jó alvóvá váljon. Ha asztalra fektették, azt hitték, kiemelkedő képességei lesznek. Az anya vérével is bekenték sok helyen a kisbaba arcát, hogy a gyermek mindig egészséges és piros arcú legyen.

A SZÜLÉS UTÁN

Amikor a gyermek megszületett, a bába elvágta a köldökszinórt. Régi leírások nemcsak ollóról, de késről, sarlóról, fejszéről is megemlékeznek. Korábban szokás volt, hogy bőven folytatták a vért a köldökszinórból, hogy ettől megtisztuljon a szülő nő, és később se érje betegség.

Arról megoszlottak a vélemények, hogy az asszonyt meg kell-e fürdeni szülés után. Mindenhol fontosnak tartották azonban azt, hogy a bába megkenje, megdörzsölje a nő hasát, „helyre tegye a méhét”. Jól bepólyázták a nőt deréktól lefelé, hogy a hasa ne maradjon nagy, vissza tudjon húzódni. Borogatásokkal is gyógyították a női szerveket.

Sokáig a szülés során keletkező vért minél előbb igyekeztek eltávolítani, ezt is tisztátalannak, veszélyesnek tartották, ami betegséget, bajt hozhat az érintettekre vagy akár a környezetre is.

A szülés közben vagy utána rendbe tették a nő ágyát, szűnyoghálót, cifra lepedőt kerítették köré (ez volt a *boldogasszony ágya*, *sátra*).

FEJLŐDÉSI RENDELLENESÉGEK

Félelemmel és aggodalommal töltötte el a családot a rendellenességgel született gyermek, ezért a bábák, amit tudtak, igyekeztek helyreigazítani. A hat ujjal született gyermeknél

levágták a fölöslegesnek ítélt ujját, a foggal született gyermeknek kitörték a fogát. A hosszabb nyelvzalagot elszakították, az eltorzult fejet „megigazították”. A pályázással a görbe lábakat akarták kiegyenesíteni. Az ikerszülést is rendellenesnek, szerencsétlennek tartották. Azért is félték tőle, mert ikreket szülni veszélyesebb volt, az anya és a gyermekek halálával is járhatott. Egyértelműen az anyát hibáztatták az ikerterhességért, nemi telhetetlenséggel, romlottsággal, feshetett életmóddal vádolták.

A súlyos rendellenességgel született gyermekek, torzszülöttek, azaz *monstrumok* életképtelenek voltak, a családok könnyen elfogadták a halálukat. Úgy gondolták, Isten büntetése nyilvánul meg az ilyen utódok létrejöttében, ami baljós előjelnként fenyegeti a közösséget, és az anyát hibáztatták érte.

CSÁSZÁRMETSZÉS

A hagyomány már igen korán megemlíti a császármetszést is (latin neve *sectio caesarea*). Az elnevezés Julius Caesar nevével hozza kapcsolatba a beavatkozást. A közhiedelemmel ellentétben azonban a császár valószínűleg nem így jött a világra, hiszen akkoriban ilyen műtétet még senki sem élhetett volna túl. Julius Caesar nevéhez fűződik azonban egy törvény (Lex Caesara), amely a magzatok kimetszését írta elő a halott vagy haldokló anyából. Ezeket a műtéteket hosszú ideig a magzat lelki üdvének megmentése érdekében végezték el. Az első sikeres császármetszés, amikor az anya és a gyermek is egészséges maradt, az irodalom szerint 1890-ben történt hazánkban, és Tauffer Vilmos szülészorvos nevéhez köthető (1c).

Tauffer Vilmos (1851–1934) nőgyógyásznak, aki a budapesti és a bécsi egyetemen tanult, és a mai budapesti II. Sz. Nőgyógyászati Klinika megalapítója és első igazgatója, jelentős érdemei voltak a korszerű nőgyógyászati és szülészeti műtétek, a császármetszés, a méhrákműtét, a sugaras méhrákkezelés magyarországi elterjesztésében. Iskolaalapító, évtizedekig voltak tanítványai a vezető szülésznek. Nőgyógyászati tevékenysége mellett először végzett Magyarországon epehólyagműtétet, valamint veseeltávolítást is. Semmelweis Ignác tanainak és gyakorlatának egyik legkiemelkedőbb követője és terjesztője. Megreformálta a szülésznőképzést, kidolgozta a szülészeti rendtartást. Jelentős munkája *A nőgyógyászat kézikönyve* (Budapest, 1916), szerzőtársa Tóth István.

A császármetszéssel született gyermekeket a hiedelem, a hagyomány különleges képességekkel ruházta fel. Az istenek születéséről szóló művekben is többször előfordul az anyából kiszakított magzat gondolata.

KÖLDÖKZSINÓR-ELVÁGÁS

A szülések során a köldökzsinórhoz, a köldökzsinór elvágásához is kötődtek babonás elképzelések. Különös rangot, az anyához és a gyermekhez fűződő kapcsolatot jelenthetett a köldökzsinór elvágása. Volt, ahol *kománénak*, *komaasszony-*

nak is nevezték azt a személyt, aki a műveletet elvégezte. A köldökzsinórt volt, hogy megszáraitották és megtartották, és néhány (többnyire hét) év elteltével jósoltak belőle a gyermek további életével, sikereivel kapcsolatban. Volt, ahol szerencsehozó varázserőt tulajdonítottak neki. Az anya további termékenységet is igyekeztek megjósolni a segítségével. A nyakra csavarodott köldökzsinór a hiedelem szerint rossz jel volt a gyermek további életére nézve, kötél általi halált vagy vízbefúlást jövendöltek belőle.

MÉHLEPÉNY

A méhlepény, vagy ahogy a XVIII. században nevezték, a *mássa*, *nádra*, *pogátsa*, *lepény*, *pokla*, *ágya* is mágikus erejű lehetett, jósoltak belőle a további terhességekre, a megszületendő gyerekekre. Alkalmasnak gondolták az anya terhességi májfoltjainak vagy az anyajegyeknek az eltüntetésére, gyógyító erejének is tartották. Egy időben többször is bedörzsölték vele szülés után az anya arcát. Sokszor gyümölcsfa tövébe ásták el, hogy szerencsét hozzon. Az is előfordult, hogy nehezen hozzáférhető helyre tették, nehogy megrontsa az anyát vagy a gyereket. Meddőség kezelésére is használták, gyermektelen nőt ültettek rá, vagy száraitott formában itatták azzal, akinek nem sikerült teherbe esnie.

A GYERMEKÁGYAS IDŐSZAK

A bábák a szülés utáni napokban, a *gyermekágyas* hetekben is segítették a fiatal anyát. Az asszonyok általában sok vért vesztek, legyengültek a szülésben, szertartások értelemben a szülés után egy ideig tisztátalannak számítottak (egészen a gyermekágyból való felépülést jelentő egyházi szertartásig, az úgynevezett *kiszabadulásig*, *felszabadulásig*, *kieresztésig*, *kiavatódásig*). Ilyenkor fogékonyabbak voltak a betegségekre és az ártó hatásokra is. Többször előfordult, hogy a szülés után sokáig beteg, lázas volt az anya, vagy meg is halt. A magyarországi boszorkányperek (XV–XVII. század) sokszor a bábát okolták ezért. A perek a gonosz bábák, a boszorkányok bűneiről, bajt okozó tetteiről, a gyermekágyas asszonyokkal szembeni ártó tevékenységéről is beszámolnak. Ezek szerint a gonosz asszonyok megrontották, testileg és lelkileg meggyötörték, megfenyegették a frissen szült nőt, elapasztották a tejüket, mérges füvek főzeteivel itatták őket, vagy gonosz, fájdalmakat okozó álmokat hoztak rájuk. A csecsemő betegségét is okozhatták (*megigézés*, *megnézés*, *megrontás*), amitől később a gyerek nem szopott, hasmenése volt, hányt, nem fejlődött, *összeaszott*. A perek mindezt a baba bosszújával magyarázták, egyrészt amiatt, mert kevesellte a szülő nőnek nyújtott segítségért kapott pénzt, másrészt azért is bosszút állhatott, mert más bábát hívott a család a szüléshez.

A gyermekágyas asszonyok megkíséreltek védekezni a rontás, a szemmel verés ellen. Az ágy sarkába, a párna alá demonelhárító varázstárgyakat tettek: fokhagymát, sót, szent,

kést, keresztet, szenteltvizet, szentképet, imakönyvet, az asztalra méceszt vagy szentelt gyertyát állítottak.

GYERMEKÁGYI BETEGSÉGEK

A gyermekági betegségek népi gyógyítására gyakran használtak pálinkát, bort, gyógynövényekből készített italokat, forrázatokat, borogatásokat, gőzölést, kenéseket. Emellett a nyugodt pihenést, bőséges táplálkozást, az erősítő és tej-szaporító ételeket és italokat is javasolták. Temesváry Rezső szülészorvos kutatásaiból kiderül, hogy a félelmek, fájdalmak, betegségek leküzdésének és a gyógyulás elősegítésének gyakori eszköze volt a pálinka. Véleménye szerint azért nem volt az 1890-es években sok gyermekági halálozás, mert a pálinka a

„főszerepet játszsza a gyermekági láz racionális gyógykezelésében is, bizonyára nagy prophylaktikus értéke van a gyermekági megbetegedések leküzdésében” (idézet Temesvárytól, 1d).

Temesváry Rezső (1864–1944) szülész-nőgyógyász a magyar anya- és csecsemővédelem kimagasló egyénisége. Bécsben, Berlinben, Kölnben, Párizsban, Stockholmban végezte tanulmányait. Többek között az I. Sz. Női Klinikán is dolgozott. Itthon megalapította az első anyavédelmi intézményt, az Országos Anya- és Csecsemővédő Egyesületet (1908). Tóth Istvánnal szerkesztette a *Gynaekologia* című szaklapot (1902–1908). Fő művei: *Előítételek, népszokások és babonás eljárások a szüléskörében Magyarországon* (Budapest, 1899); *A tejelválasztás és szoptatás élet- és kórtanának kézikönyve* (Budapest, 1901); *Anyavédelmi törekvések Magyarországon* (Budapest, 1918).

AZ ELSŐ FÜRDETÉS

A babonás szokásokkal kapcsolatban érdemes szólni a csecsemő első fürdőtéséről is, ami leginkább fateknőben történt. Ennek, miután az anyát ellátta a bába, szertartásos jelöltsége is volt amellyel, hogy a gyereket megtisztították a magzatmáztól, avagy *pogánybortól* és a vértől. Az első víznek egészségmegtartó, a szerencsés jövőt előidéző jelöltséget tulajdonítottak, ami az egész későbbi életet meghatározhatja. Az első vízbe tett kellékek mágikus erővel hatottak. Az első mosdatásra forrásvizet, kútvizet vagy esővizet használtak. A fürdetéssel véget vetettek a magzat „tisztátalanságának”, és elindították az újszülött külső életét. Az első vízbe gyakran tettek bort vagy pálinkát, ebben gyógyító, serkentő erőt láttak. Használták gyógynövények főzetét is. A víz hőmérsékletét az anya vagy a bába a könyökével ellenőrizte.

A XIX. század végéig az anya véres ruhadarabját is beletették a fürdővízbe, majd ezután az újszülött száját és szemét kitörölték ezzel a vízzel. Nem csoda, ha ettől a víztől a gyerekek szem- és szájbetegséget, szemgyulladást (*szemlob*), illetve szájpenészt (*soor*, *zsébre*, *zsebrék*) kaptak; ez a szemgyulladás később kisgyermekkorai vaksághoz is vezethetett. A szájbetegség megakadályozta a szopást, ami halállal is végződhetett.

Hagyománya volt a hideg vagy jeges vízben való fürdetésnek is. Általános hiedelem volt, hogy a hideg víztől a gyermek egészséges lesz, és soha nem fog fájni. A bő vízben fürdetett babának hosszú életet jövendöltek. De volt, ahol csak kevés vizet öntöttek a teknőbe, nehogy *nagybélű* ember váljon belőle. A fürdővízbe rakott tárgyaknak is különös jelentőségük volt. Pénzt tettek bele, hogy gazdagság vegye körül majd a gyermeket a felnőtt életében, vagy ne legyen kiütéses betegsége. Kislányoknál sokszor tettek virágot a vízbe, hogy szépek legyenek, vagy szeressék őket az emberek. A virág színe is fontos volt, pirosból egészséges arcú lányt jóstak, fehérből szelidet. Kisfiúknak diót volt szokás a fürdővizükbe tenni. A szén, a *szenes víz* távol tartotta a rontást, a *szemmel verést* pedig a hiedelem szerint megakadályozta, ha egy kis moslák is került a vízbe.

A kisfiúkat pendelybe, a lányokat gatyába volt szokás törölni amiatt, hogy szerencsések legyenek majd később a párválasztásban.

A fürdővíz kiöntésére is voltak előírások. Olyan helyre kellett önteni, ahol a „gonoszok” nem férhettek hozzá. Virágra is öntötték, hogy később szép legyen a gyermek.

A fürdetés után zsiradékkal kenték be a gyermek testét, a XX. században kis ronggyal rögzítették a baba köldökcsomkját (ez volt a *púpruha*). Korábban az újszülöttet nem öltöztették fel, csak vászonba csavarták, végigpólyázták. A XX. századtól kezdve kisinget is adtak rá. Sokáig szokás volt a szoros pólyázás, azt hitték, ettől egészségesebben fejlődnek a kisbaba csontjai. Úgynevezett *pólyapárnára* fektették átlósan az újszülöttet, majd a sarkokat ráhajtvá szalaggal körbekötözték.

Pólyázás közben a bába igyekezett a gyermek arcvonásait bizonyos mozdulatokkal megigazítani a helyi elvárásoknak megfelelően. Például megszorította a csecsemő orrát, hogy ne legyen nagy, arcát két oldalról ujjával benyomta, hogy gödröcskéik legyenek ott, ha majd nevetni fog. Általánosan elterjedt elképzelés volt, hogy azzal, amit a kisgyerek keze ügyébe tesznek, később ügyesen fog bánni. Ezért tűt, orsót vagy éppen szerszámokat érintettek a kisbaba kezéhez. Hittek abban, hogy ez meghatározza, hogy a későbbi életében milyen foglalkozást választ.

ÖSSZEGZÉS

Az emberek mindig is igyekeztek megérteni és megmagyarázni a körülöttük zajló eseményeket. Az élet legfontosabb eseményei, a születés és a halál kezdettől fogva központi eleme volt a közösség mindennapjainak. Ezeket sokáig csak a vallás, a szokások, a hiedelmek alapján értelmezték. De minden időben a rendelkezésre álló tapasztalat, az adott kornak megfelelő ismeretek szabályozták, hogy mit gondoljanak ezekről a történetekről. A női élet, a születés körüli események értelmezésében az orvostudomány fejlődésének köszönhetően sok minden megváltozott, de néhány elkép-

zelésben még ma is megtalálhatók a régi hiedelmek nyomai. Ezért hasznos lehet feleleveníteni, milyen fokozatokon ment keresztül az emberiség ezeknek az eseményeknek a megértésében.

IRODALOM

1. Deáky Zita, Krász Lilla *Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI–XX. század)* Budapest, Századvég Kiadó 2005:9–11(a), 38(b), 178(c), 197(d).
2. *Károli-biblia* <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/BibliaKaroli-biblia-karoli-gaspar-forditasa-1/mozes-i-konyve-2/1-moz-3-C6/> (letöltés: 2020. július 11.).
3. Temesváry Rezső *Előítételek, népszokások és babonák a születést követően Magyarországon* Budapest, Dobrowsky és Franke 1899.

FORRÁS

A császármetszés története <http://www.sobel.hu/szuleszet/szules/a-csaszar-metszes-tortenete/> (letöltés: 2020. július 12.).

Az anya ellátása <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/vii-nepszokas-nephit-nepi-vallasossag-A33C/szokasok-A355/a-szules-es-kisgyermekkor-szokasai-A356/szules-A376/az-anya-ellatasa-A37D/> (letöltés: 2020. július 20.).

Az újszülött ellátása <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/vii-nepszokas-nephit-nepi-vallasossag-A33C/szokasok-A355/a-szules-es-kisgyermekkor-szokasai-A356/szules-A376/az-ujszulott-ellatasa-A381/>.

Bába <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/b-F1794/baba-F1799/> (letöltés: 2020. július 12.).

Boszorkánypercek Magyar Néprajz VII. Folklór <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/07/358.html> (Hozzáférés: 2020. július 13.); <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/b-71FB5/boszorkanypercek-72199/> (letöltés: 2020. július 18.).

Szülés <http://vmek.oszk.hu/02100/02152/html/07/15.html> (letöltés: 2020. július 13.).

Születésszabályozás <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/07/6.html> (letöltés: 2020. július 15.).

Tauffer Vilmos <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/t-ty-780F8/tauffer-vilmos-781A1/>; <https://www.kozterkep.hu/12377/prof-dr-tauffer-vilmos-mellszobor> (letöltés: 2020. július 15.).

Temesváry Rezső <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/t-ty-780F8/temesvary-rezso-781F0/>; <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC15363/15611.htm> (letöltés: 2020. július 20.).

Terhesség <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/07/12.html> (letöltés: 2020. július 13.).

Nemesebb és hasznosabb foglalatosság nem lehet, mint a hazai nyelvet a legfőbb tökéletességre vinni.

Kazinczy Ferenc, Lev. XXII, 258:1810.

A' Nyelv egyik legféltőbb kincse, egyik legfőbb díszé a' Nemzetnek, 's a' Nemzeti Léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója 's ébresztője.

Kazinczy Ferenc, Lev. XXII, 6:1819.

...bennünk hazaszeretet lobog, mellynek egy része a' nyelv' szeretete...

Kazinczy Ferenc, Lev. V, 472.

A magyart is tanulni kell, még született magyarnak is. Ha nem csiszolja, újítja folytonosan, berozsdásodik.

Kodály Zoltán

...mi ezt a' Nyelvet szeretni tartozánk, ha illy szép és a' maga nemében egyetlen nem volna is, mert a' miénk...

Kazinczy Ferenc, Lev. XIII, 27.